

Регионална специализация на млечното говедовъдство — състояние и перспективи

Гл. ас. КЕРАНКА НЕДЕВА

Институт по аграрна икономика — София

E-mail.: ketinedeva@abv.bg

Резюме: В областта на селското стопанство, въпросите свързани със специализацията са предмет на научни изследвания, основно в периода на ускорено внедряване на научно-техническия прогрес и прехода към интензификация на отрасъла. Днес, новите икономически условия налагат допълнителна обосновка и конкретизация на използването на традиционните подходи и механизми за изследване на специализацията в аграрната сфера в отраслов и регионален аспект и връзката ѝ с размера, вида и типа на земеделското стопанство.

В статията се анализира регионалната специализация на млечното говедовъдство по райони на планиране в страната. Разкриват се сравнителните предимства на специализираните стопанства с различна типология и се формират конкретни практически насоки и предложения.

За целите на анализа е адаптирана методиката за определяне на икономическия размер и специализацията на стопанствата в агросектора за млечното говедовъдство. Използвани са три показателя, анализирани в своята взаимовръзка и зависимост — индекс на равнището на регионална специализация, индекс на ефекта от специализацията на млечното говедовъдство, общ индекс на специализация в говедовъдството.

Ключови думи: земеделско стопанство, размер на стопанство, млечно говедовъдство, регионална специализация, типология, икономически размер, индекси на специализация

Увод

Теоретичните принципи на регионалната специализация, понятийно и терминологично за първи път са въведени в рамките на теорията на международните икономически отношения. Регионалната специализация се изразява в съсредоточаване в териториалните граници на региона на определени производства и дейности, за развитието на които в съответната територия има благоприятни условия

— наличие на суровинна и енергийна база, осигуреност с необходимите капитали, работна сила, благоприятни условия за реализация на продукцията, високо равнище на социално-икономическо развитие на региона и т.н.

В областта на селското стопанство, въпросите свързани със специализацията са предмет на научни изследвания, основно в периода на ускорено внедряване на научно-техническия прогрес и прехода към интензификация на отрасъла. Днес, новите икономически условия налагат допълнителна обосновка и конкретизация на използването на традиционните подходи и механизми за изследване на специализацията в аграрната сфера.

Целта на статията се изразява в следните направления: да се анализира регионалната специализация на млечното говедовъдство по райони на планиране в страната; да се разкрият сравнителните предимства на специализираните стопанства с различна типология; да се формират конкретни изводи и предложения за нейното усъвършенстване.

Обект на изследване са специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление по райони на планиране.

Предмет на изследване са състоянието и перспективите за развитие на специализираните стопанства в млечното говедовъдство в регионален аспект в условията на новата евроинтеграционна политика на България.

В статията са използвани данни от Националния статистически институт и годишните аграрни доклади на министерството на земеделието и храните.

Методика на изследването

Като се имат предвид перспективните направления в научните изследвания след присъединяването ни към Европейския съюз, Петков (2007) задава въпроса: „...ще се наложат ли структурни промени в земеделското производство по посока на неговата производствена ориентация, специализация и дори концентрация? В каква степен директните плащания ще увеличат доходите в различните по размер и специализация земеделски стопанства и ще повлияят върху жизнения стандарт на заетите в тях?“ Отговор на тези въпроси ще трябва да дадат научните изследвания в това направление.

Едни от най-актуалните проучвания в тази насока са във връзка със задълбочаващата се специализация и размера на млечните ферми в различни региони и установяване на пряка зависимост между нарастване размера на фермите и намаляване на производствените разходи в тях (Lindsey et al., 2008; Crowley and Niedermeier, 2007; MacDonald et al., 2007; Wolf, 2003).

Специализацията на земеделските стопанства е предмет на изследване и от редица съвременни български аграрни икономисти като винаги тя се свързва с размера, вида и типа на земеделското стопанство (Кънчев и Дойчинова, 2005; Младенова, 2005; Кръстева, 2003; Вълчев, 1999 и др.).

Според Кънчев и Дойчинова (2005) правилният избор, който прави всеки земеделски производител, за количеството и вида на произвежданите продукти „е възможен само на основата на доброто познаване на пазарните условия и собствените (на земеделското стопанство) ресурси, на обективно съществуващите връзки между различните земеделски продукти, както и на предимствата и недостатъците на функционирането и управлението на възможните типове специализирани земеделски стопанства.“

В нашата стопанска практика съществуват няколко нормативно дефинирани (и дори противоречиви) определения на понятието „земеделско стопанство“:

Според Наредбата за статистическите изследвания на структурата на насаждения с определени овощни видове (2006) „земеделско стопанство“ е технико-икономическа единица под единно управление, която произвежда земеделски продукти изцяло или предимно за пазара и отговаря на изискванията за минимален праг от последното преброяване на земеделските стопанства¹.

В Наредба № 107 за условията и реда за подаване на заявления по схеми и мерки за подпомагане на площ (2006) е дефинирано понятието „*земеделско стопанство*“ като производствена единица, управлявана от земеделския стопанин и разположена на територията на страната.

Законът за преброяване на земеделските стопанства в България през 2003 г., определя като „земеделско стопанство“, *всяка самостоятелна технико-икономическа единица, произвеждаща земеделска продукция, подчинена на едно управление и отговаряща на определени натурални критерии*. Конкретно за говедовъдството, „земеделско стопанство“ се определя като „всяка самостоятелна технико-икономическа единица, ...отглеждаща най-малко една крава.“

В проекта на Закона за преброяване на земеделските стопанства в Р България през 2010 г. (2009), е посочено по широко определение: „*земеделско стопанство*“ или „*стопанство*“, *представлява отделна единица, обособена както технически, така и икономически, която има единно управление и която произвежда селскостопанска продукция*.

Дефиниция в областта на млечното говедовъдство е посочена в Наредба №23 за управление на

Националната млечна квота (2007), където под „стопанство“ се разбира съвкупността от земеделската земя, стопанските постройки, млечните крави и техническото оборудване за производство и съхранение на краве мляко на производителя на краве мляко.

Това, което обединява различните определения е разбирането, че „земеделското стопанство“ е обособена както технически, така и икономически стопанска единица с единно управление, произвеждаща земеделска продукция. Липсващата детерминанта в тях е икономическата характеристика на понятието „земеделско стопанство“.

Първи опит в тази насока, за допълване на определението е направен в Наредба № 9 от 03.04.2008 г. за условията и реда за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по мярка „Създаване на стопанства на млади фермери“ по Програмата за развитие на селските райони за периода 2007—2013 г. (Наредба № 9, 2008).

Независимо, че в тази наредба не е дефинирано понятието „земеделско стопанство“, въведен е критерия „икономическа единица“ за определяне на това понятие. В Ръководство на МЗХ по мярка 141, икономическият размер условно се изразява с термина „икономическа единица“, отговаряща на „общата стандартна разлика“ — *разликата между брутният селскостопански продукт и разходите, свързани с този продукт*. Приема се, че една икономическа единица е равна на 1200 евро².

С нормативната регламентация на размера на стопанствата, държавата както подчертават Кънчев и Митева (2003) „...косвено определя минимален размер на основните производствени фактори, които са предпоставка фамилените стопани в по-голямата си част да станат производители на стокова продукция, въпреки, че все още голяма част от продукцията им остава за потребление от членовете на техните семейства“.

Анализът на организационните структури в земеделието и формата на тяхната специализация започва с определянето на размера и структурата на тези формирования, като най-често за критерий се приемат паричните приходи или печалбата от произведената продукция и площта на стопанството.

Известно е, че в западноевропейските страни и САЩ се определя финансов показател за регистрирането на земеделската ферма. В САЩ такъв показател е минимум 1000 USD реализирана селскостопанска продукция. За Европейския съюз е приета

¹ Има се предвид минималния праг от преброяването през 2003 г. (над една крава)

² Икономическите единици се получават, като изчислената обща стандартна разлика за съответното земеделско стопанство се раздели на левовата равностойност на 1200 евро (използва се официалният курс на БНБ — 1 евро = 1,95583 лв.).

за размер икономическата единица³ (ESU), която е равна на 1 200 евро стандартна брутна печалба.

Независимо от изтъкваните аргументи за прилагането на различни критерии при определяне размера на земеделското стопанство в България, целесъобразно е те да се съобразени с Европейската практика.

В резултат на концентрацията и специализацията на селскостопанското производство през последните десетилетия се наблюдава ръст на едните фермерски стопанства. Независимо, че малките ферми заемат значителна част от общия брой на селскостопанските предприятия, техният дял в брутният национален продукт от земеделието е нисък. Този процес протича на фона на глобалното намаляване на обработваемата селскостопанска земя. Броят на фермите също намалява, но с по-бързи темпове в сравнение с тенденциите на увеличаване размера на селскостопанската земя в тях. Тези тенденции все повече ще се проявяват и у нас на фона на световните промени в отрасъла и оптималният размер на специализираната семейна ферма все повече ще се определя от критериите за ефективност и конкурентоспособност на базата на сравнителните предимства на агросектора.

За целите на анализа, в статията е адаптирана, методиката за определяне на икономическия размер и специализацията на стопанствата за млечното говедовъдство в агросектора. Във връзка с това, трябва да се определи и понятието „типология на стопанство“⁴.

Типологията на стопанствата позволява да се определи специализацията и размера на стопанствата, като се използва единен метод за класифициране на стопанствата в зависимост от дела на отглежданите от тях култури и животни, изчислен в стандартни разлики (СР).

Типологията на стопанствата се използва в земеделската статистика на ЕС за изготвяне на извадки и анализ на получените резултати от статистическите наблюдения. Групирането на стопанствата в хомогенни групи по тип производство и размер, позволява сравнение на структурите в различните страни и във времето. Прието е стопанствата да се групират в *три групи* (специализирани, смесени и не класифицирани стопанства) и *девет общи типа*.

Определянето на типологията изисква преминаването през няколко етапа на изчисление.

Първи етап: Определяне на индивидуалната стандартна разлика — от стойността на продукцията на едно животно се изважда част от преките разходи (фуражи, медикаменти и др.), за определе-

³ От англ. European size units (ESU)

⁴ Терминът „типология“ е използван съгласно схемата за класификация на земеделските стопанства, заложен в Решение 85/377, приложение II на ЕС

на стопанска година или като средна стойност от няколко години.

Втори етап: Определяне на частичната стандартна разлика — броят на всяка категория животно, умножен по съответните им индивидуални стандартни разлики.

Трети етап: Определяне на общата стандартна разлика — сумата от всички частични стандартни разлики по категории животни.

Четвърти етап: Определяне специализацията на стопанството, в зависимост от дела на частичните стандартни разлики по категории животни⁵.

Стопанството е специализирано в дадено производство, когато $2/3$ от общата му стандартна разлика се получава от това производство.

Конкретният анализ и оценка на регионалната специализация в млечното говедовъдство е извършен с помощта на три показателя, анализирани в своята взаимовръзка и зависимост (Ремезков, 2003)⁶:

⇒ *индекс на равнището на регионална специализация на млечното говедовъдство*, изчислен като съотношение на относителния дял на броя на специализираните млечни говедовъдни стопанства в съответния район (област), към общия брой на специализираните говедовъдните стопанства в страната (района) и броят на специализираните говедовъдни стопанства в страната към всички селски стопанства в страната;

⇒ *индекс на ефекта от специализацията на млечното говедовъдство*⁷, изчислен като съотношение на стандартната разлика от специализираните говедовъдни стопанства в региона (областта), към същия показател за страната (района);

⇒ *общ индекс на специализация в говедовъдството*, като произведение от двата индекса.

⁵ Специализацията на стопанството се определя по схема за класификация, заложен в Решение 85/377, приложение II на ЕС.

⁶ Според Ремезков (2003) за характеризирание на регионалната специализация от икономическата литература са известни три основни показателя: индекс на равнище на регионална специализация по отрасли, индекс на ефективност на специализацията, общ индекс на специализация, като произведение от предходните два частни индекса.

⁷ Поради липсата на информация в НСИ и останалите институции, акумулиращи икономическа информация в аграрния сектор за производствените разходи, в настоящото изследване е използван показател, отчитащ ефекта от специализацията, а именно „стандартната разлика“. Необходимата информация за разходите може да се набави само при самостоятелни анкетни проучвания. Подобен подход и то за определена извадка, е приложен при установяване влиянието на основните фактори върху степента на специализация и определяне на оптималния размер на говедовъдните стопанства.

Индексът на равнище на регионална специализация в говедовъдството с млечно направление е определен чрез формулата:

$$ИС_{г,м} = \frac{B_{г,мр}}{B_{г,мс}} 100 / \frac{B_{г,мс}}{B_{бсс}} 100$$

където $B_{г,мр}$ е броят на специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление в региона (областта);

$B_{г,мс}$ — броят на специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление в страната (района);

$B_{бсс}$ — броят на земеделските стопанства в страната.

Индексът на ефекта от специализацията на говедовъдните стопанства с млечно направление е определен по формулата:

$$ИЕ_{г,м} = \frac{СР_{г,мр}}{СР_{г,мс}}$$

където $СР_{г,мр}$ е общата стандартна разлика на специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление в региона (областта);

$СР_{г,мс}$ — общата стандартна разлика на специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление в страната (района).

Общият индекс на специализация се определя по формулата:

$$ОИС_{г,м} = C_{г,м} \cdot ИЕ_{г,м}$$

Анализът може да се задълбочи, ако разгледаме връзката между размера на специализираните говедовъдни стопанства (малки, средни и големи) и общия индекс на специализация по икономически райони.

Стопанствата са групирани според броя на икономическите единици в десет класа за размер (от I до X). Малките по размер стопанства са отнесени в групата с размер до 2 ИЕ. Средните по размер стопанства от 2 до 16 ИЕ са групирани в класове

Таблица 1
Table 1

Индекси на специализация на млечните говедовъдни стопанства по райони на планиране, %
Indexes of Specialization of Dairy Farms in Areas of Planning, %

NUTS 2 Region	ИС _{г,м} Index level of regional specialization	ИЕ _{г,м} Index of the effect of specialization	ОИС _{г,м} Total index
СЗР/NWR	71,88	6,57	4,72
СЦР/NCR	153,06	14,65	22,42
СИР/NER	170,09	15,6	26,53
ЮИР/SER	115,38	8,95	10,33
ЮЦР/SCR	606,36	37,82	229,33
ЮЗР/SWR	267,89	16,41	43,96

Таблица 2
Table 2

Връзка между размера на специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление (малки, средни и големи) по райони на планиране, %/Relationship Between Size of Specialized Dairy Farms (small, medium and large) in Areas of Planning, %

NUTS 2 Region	Размер на стопанствата Size of farm	ИС _{г,м} Index level of regional specialization	ИЕ _{г,м} Index of the effect of specialization	ОИС _{г,м} Total index
СЗР/NWR	малки/ small	67,59	5,91	3,99
	средни/medium	116,20	7,89	9,17
	големи/ large	81,77	4,44	3,62
СЦР/NCR	малки/ small	144,60	12,92	18,68
	средни/medium	256,79	16,28	41,80
	големи/ large	305,54	25,38	77,55
СИР/NER	малки/ small	161,77	14,68	23,75
	средни/medium	256,79	17,69	45,43
	големи/ large	162,88	10,49	17,09
ЮИР/SER	малки/ small	111,77	8,07	9,02
	средни/medium	151,39	10,36	15,68
	големи/ large	162,88	9,17	14,94
ЮЦР/SCR	малки/ small	622,99	40,18	250,32
	средни/medium	439,89	34,01	149,61
	големи/ large	407,34	37,32	152,02
ЮЗР/SWR	малки/ small	276,18	18,24	50,37
	средни/medium	183,10	13,77	25,21

от II до VI, а големите стопанства (над 16 ИЕ) — в класове от VII до X.

Изчислените стойности на използваните показатели, посочени в табл. 1 са доказателство, че Южният Централен район доминира над останалите райони на планиране. Той е с най-високи значения и на трите показателя, като общият индекс на специализация има стойност от 229,33%. Основна причина за това, въпреки голямото относително тегло на малките стопанства в този район, е високата стандартната разлика на големите стопанства. Това го характеризира комплексно като най-благоприятен за развитие на млечното говедовъдство в страната.

На другия полюс е Северозападния район, с най-ниски значения и при трите индекса. Останалите райони според общия индекс на специализация се побират в интервала от 10,33% до 43,96%.

По-конкретна представа за преимуществата на Южния Централен район може да се получи, ако разгледаме връзката между размера на специализираните говедовъдни стопанства (малки, средни и големи) и общия индекс на специализация (ОИС_{з.м.}) по райони на планиране (табл. 2).

Данните от табл. 2 показват, че в Южния Централен район и при трите групи стопанства, стойността на ОИС_{з.м.} е най-висока и значително превишава тези за останалите райони на планиране. Стойностите на съставните компоненти (ИЕ_{з.м.} и ИС_{з.м.}) на общия индекс на специализация също превишават тези в сравняваните райони. Това е неоспоримо доказателство за приоритета на този район в развитието на млечното говедовъдство в страната.

Изводи

В резултат на анализа могат да се направят следните изводи за състоянието и развитието на млечното говедовъдство по райони на планиране на страната:

- Данните показват, че близо 44% от специализираните говедовъдни стопанства с млечно направление са концентрирани в Южния Централен район. Фактът, че тук са концентрирани над 1/3 от млечните крави в страната е доказателство, че са налице условия за оптимално и ефективно съчетаване и използване на наличните ресурси. Това е обусловено и от редица обективни предпоставки — природо — климатични, икономически, социални и демографски. От голямо значение е създадената научно — изследователска и внедрителска база, както и традициите при отглеждането на животните. Суровинната база е първостепенен по значение фактор за развитието на млечното говедовъдство в този район. Съществено влияние оказва и наличието на съвременни преработвателни мощности в млечния сектор.

- Анализът на данните за ефекта от специализацията на млечното говедовъдство подчертават факта, че благоприятните условия за неговото развитие в Южния Централен район са използвани по най-добрия начин. Индексът на ефекта от специализацията (ИЕ_{з.м.}) в Южен Централен район, показва двойно по-голяма величина спрямо следващите го Северен Централен район и Югозападен район. Това се дължи основно на високата доходност (стандартна разлика) от групата на големите стопанства, които се очертават като най-перспективно направление при избора на подходяща форма и размер на говедовъдно стопанство. Специализираните говедовъдни стопанства в този район реализират най-голяма величина на ефекта от използваните налични ресурси и следователно по най-добър и ефективен начин използват сравнителните си предимства спрямо другите райони в страната.

- Общият индекс на специализация (ОИС_{з.м.}) е интегрален измерител на комплексното влияние на естествените и производствените фактори върху специализацията на млечното говедовъдство в страната. Резултатите от анализа по категоричен начин са потвърждение на ефекта при използване на сравнителните и конкурентните преимущества на Южен Централен район.

- Резерви за усъвършенстване на специализацията в Южния Централен район, съществуват и при малките и средните по размер стопанства. Добрите резултати за групите стопанства в този район показват и големия потенциал на района в сравнение със стопанствата от тези групи при другите райони на страната.

- В перспектива оптималната регионална специализация на млечното говедовъдство предполага съсредоточаването му в тези райони на страната, в които съществуват най-благоприятни условия за отглеждане на животните. Анализът показва, че една добра възможност за това е Южен Централен район.

Заклучение

Направеният анализ и изводите от него предполагат дефиниране на няколко конкретни практически възможности.

- В перспектива, оптималната регионална специализация на млечното говедовъдство налага съсредоточаване в тези райони на страната, в които съществуват най-благоприятни условия за отглеждане на животните;

- При очакваното редуциране на малките по размер говедовъдни стопанства, концентрацията и специализацията на млечното говедовъдство налагат съответствие с изискванията на Европейския съюз и със специфичните и най-благоприятни условия за развитие на сектора. Това означава по-

пълно използване на сравнителните предимства на Южен Централен район;

● Стимулиране увеличаването на концентрацията на млечните крави в животновъдни обекти с по-голям капацитет, съобразени с изискванията на европейските регламенти по отношение качеството на продукцията, стандартизацията на производството и санитарните и хигиенните условия в тях;

● В областите с планински условия и преобладаващи аборигенни породи с млечно направление (област Смолян и до известна степен област Кърджали), малките и средните по размер стопанства показват по-добри резултати в сравнение с големите. Това ги определя като по-подходящи за тези условия в рамките на областта и в същото време имат значение за запазване и съхраняване на националната ген банка.

● Разумен избор е възприемането на диференциран регионален подход при разпределение на евро субсидиите и националните доплащания с цел стимулиране конкурентоспособните бенефициенти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вълчев, Н. (1999). Аграрна структура на българското земеделие, ГорексПрес, С., с. 292.
2. Кръстева, М. (2003). Състояние и развитие на говедовъдството в България. — Икономика и управление на селското стопанство, № 2, с. 37.
3. Кънчев, И., А. Митева (2003). Организационно-структурни промени на производството на краве мляко. — Икономика и управление на селското стопанство, № 1, с. 32.
4. Кънчев, И., Ю. Дойчинова (2005) Аграрен мениджмънт, Първа част, Университетско издателство „Стопанство“, С., с.45.
5. Младенова, М. (2005). Проблеми на функционирането на фамилените земеделски стопанства и насоки за тяхното развитие. — Икономика и управление на селското стопанство, № 1, с. 12—21.
6. Петков, Л. (2007). За някои перспективни научни направления и проблеми в изследванията на икономиката и организацията на земеделското производство в Р България. — Икономическа мисъл, № 5, с. 7.
7. Закон за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2003 г., ДВ, бр.17 от 21 февруари 2003.
8. Наредба № 107 от 23.08.2006 г., ДВ, бр. 84 от 17.10.2006.

9. Наредба № 23 от 13.12.2007 г. за управление на националната млечна квота, издадена от МЗП, обн., ДВ, бр. 108 от 19.12.2007 г., в сила от 19.12.2007 г., изм. и доп., бр. 76 от 29.08.2008 г., в сила от 29.08.2008.

10. Наредба за статистическите изследвания на структурата на насадения с определени овощни видове, ДВ, бр.91 от 10 Ноември 2006.

11. Ремезков, А. А. (2003). Сущность и значение региона в управлении экономикой АПК, печатно-электронный бюллетен „ЭкспрессСВОДКА“, Приложение „Цены и рынок“.

12. Crowley, J. W. and R. P. Niedermeier (2007). Dairy Production 1955 to 2006, Dairy Science Department.

13. Lindsey, C., S. Langton, N. Boatman and A. Woodend (2008). Agricultural Specialization, Defra Agricultural Change and Environment Observatory Research Report No. 11.

14. MacDonald, J. M, J. O'Donoghue, McBride, D. William (2007). Low Costs Drive Production to Large Dairy Farms, Food industry, Sep.

15. Wolf, C. A., V. Clin (2003).USA 19(2): 271—293, wolfch@pilot.msu.edu

Regional Specialization of Dairy Farm — Status and Prospects

K. NEDEVA

Institute of Agricultural Economics — Sofia

(Summary)

In agriculture, the issues related to specialization are subject of research, mainly in the period of accelerated introduction of scientific and technical progress and the transition to an intensification of the industry. Today, new economic conditions require additional justification and specification of the use of traditional approaches and mechanisms for studying agricultural specialization in sectoral and regional aspects and its relation to the size, kind and type of farm

The article analyzes the regional specialization of dairy farm in areas of planning in the country. It reveals the comparative advantages of the specialized farms of different typology and forms practical guidelines and suggestions.

For analysis, the methodology for determining the economical size and specialization of farms was adjusted for dairy farming. Three indicators were used and analyzed in their relationship and dependence — index of the level of regional specialization, index of the effect of dairy farming specialization, general index of specialization in dairy farming.

Key words: size of farm, dairy milk cow, regional specialization, typology, index of specialization

Статията е постъпила в редакцията на 2.12.2009 г.